

Social Cohesion and Development

Vol 16, No 1 (2021)

No 31

Social Cohesion and Development

Biannual Scientific Review,
Spring 2021, volume 16, issue 1

Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη

31 Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση,
Άνοιξη 2021, τόμος 16ος, τεύχος 1

ARTICLES Άρθρα

George Bithymitris, Michalis Christodoulou, Panagiotis Koustenis, Triantafyllia Iliopoulou, Manos Spyridakis, The Social Production of Vulnerability: Sub-regional and Class Inequalities in Attica

Maria-Eleni Syrmali, Institutions and Growth: A Social Perspective

Stavros Pantazopoulos, The Impact of the "Social Structures to Tackle Poverty in Greece" through the eyes of its people

REPORTS Εκθέσεις

Antonios Karvounis, Networks of Solidarity Cities: The Social Dimension of the City Networks within the Europe for Citizens Programme, 2014-2020

DOCUMENTATION Τεκμηρίωση

Stavros Pantazopoulos, Social Structures to Tackle Poverty in Greece. A holistic overview

BOOK REVIEWS Βιβλιοκριτικές

Χριστόφορος Σκαμνάκης, *Η Κοινωνική Πολιτική στην Τοπική Αυτοδιοίκηση*, (Μαρία Στρατηγάκη), Μαρία Καραμεσίνη & Μαρία Συμεωνάκη, *Συμφιλίωση Εργασίας και Οικογένειας στην Ελλάδα: Γένεση, Εξέλιξη και Αποτίμηση μιας Πολιτικής*, (Αγγελική Αθανασοπούλου), Αντώνης Καρβούνης, *Διπλωματία Πόλεων και Εξευρωπαϊσμός της Τοπικής Αυτοδιοίκησης-Ο Διοικητικός Εκσυγχρονισμός και οι Προοπτικές της Ευρωπαϊκής Δικτύωσης των Ελληνικών Δήμων*, (Χριστόφορος Σκαμνάκης)

Αντώνης Καρβούνης, Διπλωματία Πόλεων και Εξευρωπαϊσμός της Τοπικής Αυτοδιοίκησης-Ο Διοικητικός Εκσυγχρονισμός και οι Προοπτικές της Ευρωπαϊκής Δικτύωσης των Ελληνικών Δήμων, Εκδόσεις Διόνικος, Αθήνα 2021

Χριστόφορος Σκαμνάκης

doi: [10.12681/scad.32122](https://doi.org/10.12681/scad.32122)

Copyright © 2022, Χριστόφορος Σκαμνάκης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Σκαμνάκης Χ. (2021). Αντώνης Καρβούνης, Διπλωματία Πόλεων και Εξευρωπαϊσμός της Τοπικής Αυτοδιοίκησης-Ο Διοικητικός Εκσυγχρονισμός και οι Προοπτικές της Ευρωπαϊκής Δικτύωσης των Ελληνικών Δήμων, Εκδόσεις Διόνικος, Αθήνα 2021. *Social Cohesion and Development*, 16(1), 100–101. <https://doi.org/10.12681/scad.32122>

Χριστόφορος Σκαμνάκης, Η Κοινωνική Πολιτική στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, Σειρά: «Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικό Κράτος»,

Αθήνα: Διόνικος, 2020

Η σχέση της κοινωνικής πολιτικής με την τοπική αυτοδιοίκηση παρά απεδείχθη κρίσιμη για την κοινωνική συνοχή της δεκαετίας 2010-2020 που κλονίσθηκε ιδιαίτερα από την οικονομική κρίση, δεν έχει απασχολήσει σε βάθος την κοινωνική έρευνα και θεωρία στη χώρα μας. Η έρευνα για την κοινωνική πολιτική επικεντρώνεται στο κεντρικό (εθνικό) επίπεδο (εκεί άλλωστε σχεδιάζονται τα βασικά μέτρα κοινωνικής προστασίας), ενώ η έρευνα για την τοπική αυτοδιοίκηση επικεντρώνεται σε θεσμικά ζητήματα (εκλογικό σύστημα, αυτοτέλεια ως προς την κεντρική διοίκηση, κ. ά), όπως επίσης σε οικονομικά θέματα (ελλείμματα, ανταποδοτικοί πόροι κ.ά). Ελάχιστα ερευνητές/τριες, με βασικό ανάμεσα τους, τον συγγραφέα του παρόντος τόμου Χριστόφορο Σκαμνάκη, ερευνούν τις άλλες πλευρές των πολιτικών των δήμων, και ιδιαίτερα την δημοτική κοινωνική πολιτική, όρος που δεν έχει καν εισαχθεί στο τρέχον λεξιλόγιο, ούτε των κοινωνικών επιστημόνων, ούτε του τοπικού δημόσιου λόγου.

Η *sui generis* κοινωνική πολιτική των δήμων στην Ελλάδα, αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας μελέτης στην οποία διερευνάται η εξέλιξη της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνική προστασία και την τοπική αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα και στις μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες μετά τη δεκαετία του 1980. Στη μελέτη σκιαγραφούνται τα πρότυπα και οι τάσεις εξέλιξης αυτής της σχέσης, τόσο με οικονομικούς όρους, όσο και ως προς το είδος των παρεχομένων υπηρεσιών, ενώ παράλληλα, διατυπώνονται θεωρητικοί προβληματισμοί για το μέλλον της σχέσης αυτή στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην ΕΕ.

Η μελέτη απαρτίζεται από 4 κεφάλαια.

Το πρώτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στο υπόβαθρο της οικοδόμησης των τοπικών μηχανισμών κοινωνικής προστασίας. Αναλύονται θεωρητικά οι αρχές ανάπτυξης του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας και δίνεται έμφαση στις, μετά το 1980, γενικές τάσεις. Αυτές διαμορφώνουν σταδιακά ένα «μεικτό» σύστημα που προκύπτει από τις πιέσεις που δέχθηκαν από τις νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές οι κένυουσινες καθολικές κοινωνικές πολιτικές, όπως είναι η υγεία, η εκπαίδευση, η κοινωνική ασφάλιση κλπ. Αυτό το σύστημα προσανατολίζεται περισσότερο σε συγκεκριμένες ομάδες ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού και σε προνοιακές παροχές.

Σε αυτές τις συνθήκες πραγματοποιείται μια σταδιακή μετάβαση της κοινωνικής πολιτικής από το κεντρικό κράτος προς την τοπική αυτοδιοίκηση και αναδύεται το ρεύμα του «προνοιακού πλουραλισμού» κατά το οποίο διευρύνεται η συμμετοχή των φορέων άσκησης της πολιτικής με τον τρίτο τομέα, εθελοντικές οργανώσεις, αλλά και με ιδιωτικές επιχειρήσεις. Δημιουργούνται εκ των πραγμάτων τοπικές αγορές κοινωνικών υπηρεσιών με τους αντίστοιχους ανταγωνισμούς, δηλαδή μια σιονιέ αγορά με παραγωγούς και καταναλωτές κοινωνικών υπηρεσιών. Οι ΟΤΑ αποκτούν νέο ρόλο διαχείρισης με προδιαγραφές καλής διακυβέρνησης και εφαρμογής των αρχών της Νέας Δημόσιας Διοίκησης.

Η εξέλιξη αυτή συνοδεύθηκε από αλλαγές στο είδος των υπηρεσιών που προσφέρονται στην κατεύθυνση των «ολοκληρωμένων υπηρεσιών» και της «εξατομικευμένης» παρέμβασης

ενώ συνδέθηκε με τις υπηρεσίες κοινωνικής επανένταξης που έγιναν αποτελεσματικότερες προσαρμόζομενες στις ανάγκες κάθε πόλη. Παράλληλα, η οικονομική κρίση δημιούργησε νέα άτυπα σχήματα αλληλοβοήθειας και τοπικά δίκτυα αλληλεγγύης που συνδράμουν τους επίσημους φορείς στο έργο τους, το οποίο πολλαπλασιάζεται ραγδαία σε καιρούς οικονομικής κρίσης.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει την οργάνωση και τη λειτουργία των θεσμών τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Διακρίνει και συγκρίνει το θεσμικό περιβάλλον ανάπτυξης της αυτοδιοίκησης σύμφωνα με την κατάταξη σε 4 μεγάλες παραδόσεις: (α) την αγγλοσαξωνική παράδοση, (β) την γερμανική παράδοση, (γ) την γαλλική παράδοση και την (δ) σκανδιναβική παράδοση. Παράλληλα, επισημαίνονται τρεις βασικές τάσεις προτύπων ως προς την σχέση των δήμων με το κεντρικό κράτος, τον βαθμό αυτονομίας και τον τρόπο διαχείρισης και διοίκησης. Η μελέτη αναλύει την τάση συγκέντρωσης περισσότερων λειτουργιών στο τοπικό επίπεδο και την εξ αυτού παραγόμενη ενδυνάμωση της εσωτερικής λειτουργίας τους στα πρότυπα του κεντρικού κράτους. Η οργανωτική διάταξη των ΟΤΑ και το θεσμικό κύρος των τριών βαθμών αυτοδιοίκησης διαφέρει σημαντικά από χώρα σε χώρα. Στην Ελλάδα συγκροτήθηκαν το 2010 δύο βαθμοί (Περιφέρεια, Δήμος) με σχετικά διακριτές αρμοδιότητες. Τα διαφορετικά συστήματα στην Ευρώπη συνοδεύονται και με την αντίστοιχη διάρθρωση της πολιτικής εξουσίας με την Ελλάδα να βρίσκεται στην ομάδα των κρατών με το «δημαρχο-κεντρικό» μοντέλο.

Μεγάλες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις χώρες παρατηρούνται και ως προς το τρόπο κατανομής ανάμεσα στους τρεις βαθμούς αυτοδιοίκησης των κύριων πεδίων δημόσιας παρέμβασης που περιλαμβάνουν την κοινωνική προστασία, την εκπαίδευση, την οικονομία, το περιβάλλον/μεταφορές, τον αθλητισμό, τον πολιτισμό και την ασφάλεια. Στην Ελλάδα, από τα πεδία αυτά, η απασχόληση και η ασφάλεια παραμένουν αποκλειστικά στο κεντρικό κράτος, ενώ η οικονομία είναι αρμοδιότητα του β' βαθμού (Περιφέρεια). Οι δήμοι κρατούν την αρμοδιότητα στους τομείς κοινωνικής προστασίας, εκπαίδευσης, περιβάλλοντος/μεταφορών, αθλητισμού και πολιτισμού, σε ορισμένα μάλιστα από αυτά τα πεδία κατέχουν την αρμοδιότητα μόνον ενός μέρους της αντίστοιχης πολιτικής.

Ακόμα μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ παρατηρούνται ως προς το ποσοστό του ΑΕΠ που αντιπροσωπεύουν οι «δαπάνες γενικής κυβέρνησης» της αυτοδιοίκησης. Εδώ, οι διαφορές είναι τεράστιες με τις σκανδιναβικές χώρες να βρίσκονται στην κορυφή με ποσοστό άνω του 30% και την Ελλάδα στην τελευταία θέση μαζί με την Κύπρο, με ποσοστό κάτω του 4%. Αντίστοιχη εικόνα παρουσιάζουν και τα ποσοστά των συνολικών εσόδων από φόρους που εισπράττουν οι δήμοι, όπως επίσης και το ποσοστό των κοινωνικών δαπανών των δήμων στο σύνολο των δημοσίων δαπανών. Η Ελλάδα είναι ουραγός σε αυτές τις κατατάξεις και βρίσκεται σταθερά πλήρως εξαρτημένη από την κεντρική διοίκηση και πολιτική εξουσία, με ελάχιστες δυνατότητες παρέμβασης σε τοπικό επίπεδο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται ενδελεχής παρουσίαση της ιστορικής διαδρομής των θεσμικών αλλαγών στην Ελλάδα στην οποία μειώθηκε σταδιακά ο αριθμός των ΟΤΑ από 5.775, την δεκαετία του 1980, σε 347 σήμερα (μετά τις αλλαγές του Ν.4555/2018). Η παρουσίαση περιλαμβάνει τα βασικά όργανα και Επιτροπές που θεσμοθετήθηκαν με το «Πρόγραμμα Καλλικράτης» το 2010 (Ν.3852/2010) στους Δήμους και τις Περιφέρειες και ισχύουν μέχρι σήμερα. Το γενικό συμπέρασμα που μπορούμε να εξάγουμε από την μελέτη συγκρίνοντας την Ελλάδα με τις άλλες χώρες, είναι ότι οι αντιστάσεις μεταφοράς πόρων και αρμοδιοτήτων από το κεντρικό κράτος στους ΟΤΑ «καλά κρατούν»!. Εδώ και 40 χρόνια διεξάγεται ένας άριστος άγονος αγώνας ανάμεσα στο κεντρικό κράτος και τους ΟΤΑ με διακύβευμα την αποκέντρωση πόρων και αρμοδιοτήτων. Στα επίπεδα της διακυβέρνησης της χώρας, το τοπικό παραμένει ο «φτωχός συγγενής». Φαίνεται ότι η ανθεκτικότητα στις πιέσεις κάμπιεται, μόνον, όταν και εφόσον, οι παρεμβάσεις της ΕΕ διαπερνούν

τα στεγανά και «επιβάλλουν» με τις χρηματοδοτήσεις την ενίσχυση του τοπικού, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για παρεμβάσεις που στοχεύουν στην καταπολέμηση της φτώχειας.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται διεξοδικά ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στη Σουηδία, Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία και Βρετανία, ως προς τις πολιτικές σε τρία βασικά πεδία της κοινωνικής προστασίας, την απασχόληση, την κοινωνική φροντίδα και την καταπολέμηση της φτώχειας. Βασικά στοιχεία της διαφοροποίησης ανάμεσα στις χώρες αποτελούν ο τρόπος οργάνωσης (ομοσπονδία, κλπ) και η λειτουργία των διαφορετικών βαθμίδων διακυβέρνησης. Η μελέτη περιλαμβάνει επίσης, συγκεκριμένα παραδείγματα παρεμβάσεων σε τοπικό επίπεδο προσφέροντας χρήσιμα παραδείγματα καλών πρακτικών από τις χώρες αυτές.

Η γνώριμία με τις πρακτικές των άλλων χωρών ανοίγει μια χρήσιμη συζήτηση, για την περίπτωση της Ελλάδας, σχετικά με την δυναμική που μπορεί να προσφέρει ο τρίτος τομέας της οικονομίας και η εξοικεικωμένη υποστήριξη για την εύρεση απασχόλησης, όπως επίσης για την συμβολή της αλληλέγγυας οικονομίας και των τοπικών πρωτοβουλιών στους στόχους της κοινωνικής αλληλεγγύης.

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο αποκλειστικά στην Ελληνική περίπτωση. Η ανάλυση περιλαμβάνει τις συνθήκες άσκησης της κοινωνικής πολιτικής στο τοπικό επίπεδο, κυρίως μετά την πρόσφατη οικονομική κρίση και με δεδομένο ότι οι οικονομικοί πυλώνες της είναι, αφενός η κρατική χρηματοδότηση και, αφετέρου, οι Κοινοτικοί πόροι.

Στη μελέτη διερευνώνται η εξέλιξη των δαπανών των ΟΤΑ από το 2005 μέχρι το 2018 γεγονός που αποτελεί σημαντική συμβολή στην σχετική βιβλιογραφία αφού αυτή προσανατολίσθηκε ιστορικά περισσότερο στο θεσμικό πλαίσιο παρά στο οικονομικό υπόβαθρο των σχετικών παρεμβάσεων. Η πρωτότυπη επεξεργασία των στατιστικών στοιχείων αναδεικνύει το (οικονομικό) αποτέλεσμα τριών πεδίων ανάπτυξης των δήμων στην Ελλάδα, του αθλητισμού, του πολιτισμού και της κοινωνικής προστασίας. Το ποσοστό της κοινωνικής προστασίας επί του συνόλου των δαπανών των ΟΤΑ συρρικνώθηκε από 3,19% (2005) σε 0,59% (2013) και στη συνέχεια αυξήθηκε ξανά μέχρι το 1,88% (2018).

Η εικόνα αυτή συμπληρώνεται με τις δαπάνες που αφορούν προγράμματα που χρηματοδοτούνται από κοινοτικούς πόρους τους οποίους διαχειρίζεται κατευθείαν ο δήμος μέσω των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων ή μέσω ενδιάμεσων φορέων, όπως στην περίπτωση των βρεφονηπιακών σταθμών τους οποίους διαχειρίζεται η ΕΕΤΑΑ. Σημαντικές δημοτικές δομές φροντίδας (για ηλικιωμένους, ανάπηρους, ακραία φτωχούς, κλπ) ανήκουν συχνά σε διακριτά ΝΠΔΔ τα οποία όμως, δεν έχουν πλήρη οικονομική αυτονομία και αντλούν, και αυτά, από τον τακτικό προϋπολογισμό των δήμων. Οι δήμοι κλήθηκαν να διαχειριστούν κεντρικούς πόρους πρόνοιας, όπως το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα το οποίο διανέμεται σύμφωνα με κεντρικά κριτήρια επιλεξιμότητας.

Κατά την κρίση, οι δαπάνες για επισιτιστική βοήθεια αυξήθηκαν σημαντικά και στηρίχθηκαν στη συμβολή μη κυβερνητικών και εθελοντικών οργανώσεων, όπως και της Εκκλησίας. Παράλληλα, ώθησε σε συλλογικά αγαθά όπως ο αθλητισμός έδωσε η δυνατότητα ανταποδοτικών τελών από τους/τις χρήστες/τριες, ενώ οι ευρωπαϊκοί πόροι έδωσαν τη δυνατότητα δημιουργίας νέων κοινωνικών δομών, όπως το Κέντρα Κοινότητας τα οποία εξυπηρετούν τις αυξανόμενες ομάδες ευάλωτων πολιτών που επιζητούν τις προνοιακές παροχές, είτε με την μορφή υπηρεσιών, είτε με την μορφή χρηματικών πληρωμών.

Η μελέτη περιγράφει με ακρίβεια τα οικοσυστήματα των υποδομών κοινωνικής πρόνοιας και προνοιακών κοινωνικών υπηρεσιών που σταδιακά μεταφέρθηκαν στην αρμοδιότητα των δήμων. Αρετή της μελέτης αποτελεί το φως που ρίχνει ο συγγραφέας στον πολύπλοκο μηχανισμό της κοινωνικής πολιτικής των δήμων που έχει αναπτυχθεί λόγω διαφορετικών πηγών χρηματοδότησης και διαφορετικών κεντρικών σχεδιασμών ανάλογα με τις χρονικές περιόδους.

Η πρόσφατη οικονομική κρίση έκανε την κατάσταση ακόμα πιο πολύπλοκη και η αποσαφήνιση της κατάστασης είναι ακόμα πιο αναγκαία για την κατανόηση, αλλά και κυρίως, για την άσκηση της πολιτικής. Η μελέτη των ορίων και των περιθωρίων που αφήνει ο ασφαρκτικός έλεγχος του κράτους είναι απαραίτητη για την σκιαγράφηση των μελλοντικών προοπτικών και την μετάβαση από τα πρότυπα της καθολικότητας προς την κάλυψη των αναγκών των αδύναμων μελών της κοινωνίας. As σημειωθεί, ότι οι ευάλωτες ομάδες παρουσιάζουν αυξητική τάση λόγω των νέων συνθηκών, αφενός λόγω των προσφυγικών ροών και αφετέρου, της υγειονομικής κρίσης που σήμερα βρίσκεται σε εξέλιξη. Παυτό, άλλωστε, μια τέτοια μελέτη είναι πιο χρήσιμη από ποτέ.

Μαρία Στρατηγάκη,
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μαρία Καραμεσίνη & Μαρία Συμεωνάκη, Συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας στην Ελλάδα: Γένεση, εξέλιξη και αποτίμηση μιας πολιτικής,

Αθήνα: Νήσος, 2019

Το συλλογικό βιβλίο που επιμελούνται η Μαρία Καραμεσίνη, καθηγήτρια στο τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου και η Μαρία Συμεωνάκη, αναπληρώτρια καθηγήτρια στο τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου βασίζεται, εμπλουτίζει και επικαιροποιεί τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα που διεξήγαγε το Εργαστήριο Σπουδών Φύλου του τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος το οποίο υλοποιήθηκε από το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ) σε συνεργασία με τον Σύνδεσμο Βιομηχανιών Αττικής-Πειραιά και το Κέντρο Αριστείας του Πανεπιστημίου Ισλανδίας.

Η συμβολή του τόμου στο ζήτημα των πολιτικών συμφιλίωσης εργασιακής και οικογενειακής ζωής είναι ιδιαίτερα σημαντική. Εξετάζει την ιστορική τους εξέλιξη και τις συνδέει με τις ευρύτερες οικονομικές, κοινωνικές, εργασιακές αλλαγές. Όσον αφορά στην Ελλάδα, προχωρά σε μια συστηματική καταγραφή των συγκεκριμένων πολιτικών, αποτυπώνει τις προόδους, τις ελλείψεις, τις στοχεύσεις και τα αποτελέσματα στο δημογραφικό επίπεδο (γεννητικότητα), στο επίπεδο της έμφυλης ισότητας τόσο εκτός του οικιακού χώρου (αμειβόμενη εργασία) όσο και εντός του οικιακού χώρου (καταμερισμός οικιακών καθηκόντων) και τέλος κάνει συγκεκριμένες προτάσεις για μια ολοκληρωμένη πολιτική συμφιλίωσης εργασίας και οικογένειας.

Στο πρώτο κεφάλαιο (Εισαγωγή), η Μαρία Καραμεσίνη και η Μαρία Συμεωνάκη υποστηρίζουν πως οι πολιτικές συμφιλίωσης συνδέονται με τη μαζική είσοδο των γυναικών στον χώρο της αμειβόμενης εργασίας. Είσοδος που αμφισβήτησε το κυρίαρχο πρότυπο «άνδρας-κουβαλιτής» και «γυναίκα-νοικοκυρά» και απείλησε το σύστημα της κοινωνικής αναπαραγωγής το οποίο στηρίζεται στην πλήρωτη γυναικεία εργασία εντός του οικιακού χώρου –φροντίδα του νοικοκυριού και των μελών της οικογένειας. Για τις συγγραφείς, η πολιτική συμφιλίωσης τοποθετείται στο πεδίο που συναντάται η οικογενειακή πολιτική με την πολιτική για την απασχόληση –με το βάρος να είναι στην αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία. Στην Ελλάδα, η εισαγωγή πολιτικών συμφιλίωσης από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 συνδέεται με τις στοχεύσεις της

Ε.Ε. Ενώ τα είδη πολιτικής συμφιλίωσης είναι τέσσερα, άδειες φροντίδας, υπηρεσίες φροντίδας, ευέλικτη απασχόληση/διευθετήσεις χρόνου και επιδόματα φροντίδας, στο βιβλίο εξετάζονται τα δύο πρώτα, καθώς τα άλλα δύο δεν έχουν αναπτυχθεί στη χώρα μας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο (Μαρία Καραμείνη, Μαρία Σκόμπα, Εύη Χατζηβαρνάβα) υπογραμμίζεται πως οι πολιτικές συμφιλίωσης της ΕΕ επηρεάζονται από το σκανδιναβικό μοντέλο και κυρίως από το σουηδικό κράτος. Το σουηδικό κράτος από τη δεκαετία του 1960 προώθησε τη συμμετοχή των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία και το οικογενειακό μοντέλο των δύο εργαζόμενων γονέων, προχωρώντας αφενός στη δημιουργία κοινωνικών υπηρεσιών φροντίδας και αφετέρου στην παροχή γονικών αδειών. Στην Ε.Ε. ο στόχος της έμφυλης ισότητας στην αγορά εργασίας τίθεται τη δεκαετία του 1980. Προωθούνται οι γονικές άδειες, οι ποιοτικές και οικονομικά προσιτές υπηρεσίες φροντίδας για τα παιδιά, οι ευέλικτες εργασιακές ρυθμίσεις. Παρά τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις χώρες, η κυρίαρχη τάση στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. είναι η «επανασικογενιοποίηση» για τα πολύ μικρά παιδιά μέσω γονικών αδειών (με σταδιακή αναγνώριση της ανάγκης λήψης τους και από τους άνδρες) και η «αποσικογενιοποίηση» για τα μεγαλύτερα παιδιά μέσω της δημιουργίας υπηρεσιών και δομών φροντίδας. Είναι σημαντικό πως σταδιακά η στήριξη από την πλευρά του κράτους γίνεται αντιληπτή ως υποχρέωση της πολιτείας και ως δικαίωμα των εργαζόμενων γονέων. Στην Ελλάδα, το μοντέλο φροντίδας έχει χαρακτηριστεί «οικογενειοκεντρικό» (χαρακτηριστικό του νοτιο-ευρωπαϊκού μοντέλου), με μέχρι πρόσφατα κυρίαρχο το πρότυπο του άνδρα-κουβαλήτη και της γυναίκας-νοικοκυράς, με την ευρύτερη οικογένεια να μεριμνά για τα εξαρτημένα μέλη και με το κράτος να δρα επικουρικά. Από το 1984 αρχίζουν να δημιουργούνται δομές φροντίδας βρεφών και νηπίων, επεκτείνονται τα ωράρια λειτουργίας τους, όπως και των νηπιαγωγείων και των δημοτικών σχολείων (ολοήμερα), δημιουργούνται δομές φροντίδας ηλικιωμένων και αναπήρων (ανοιχτές δομές στη λογική της μη ιδρυματοποίησης).

Η Εύη Χατζηβαρνάβα στο τρίτο κεφάλαιο καταγράφει τις γονικές άδειες στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1980 μέχρι σήμερα. Διαπιστώνει πως τις τελευταίες δεκαετίες ακολουθώντας τις διεθνείς εξελίξεις και τις Οδηγίες της Ε.Ε., εισάγονται νέες άδειες, προωθείται μεγαλύτερη ευελιξία στη λήψη τους, θεσπίζονται ειδικές ρυθμίσεις για διαφορετικές κατηγορίες γονέων (π.χ μονογονείς, πολύτεκνοι, θετοί γονείς), προβλέπεται η επέκταση της άδειας φροντίδας και στους άνδρες (δημόσιος τομέας). Παρά την πρόοδο που έχει συντελεστεί, εντοίζονται προβλήματα, όπως η ανομοιομορφία και η αποσπασματικότητα του συστήματος αδειών, η πολυπλοκότητα της νομοθεσίας, η μη συμπεριληψη κάποιων κατηγοριών εργαζόμενων, οι ανισότητες μεταξύ των δημοσίων και των ιδιωτικών υπαλλήλων (με τον δημόσιο τομέα να είναι πιο γενναιοδωρος), μεταξύ των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων (με τους τελευταίους να είναι λιγότερο ευνοημένοι) ή και ανάλογα με το είδος των συμβάσεων. Εντοπίζεται, επίσης, η ελλιπής προσαρμογή των αδειών της λήψης αδειών από τους άνδρες όπως και της ισότητας συμμετοχής των τελευταίων στις εντός του οικιακού χώρου υποχρεώσεις.

Η Μαρία Σκόμπα (τέταρτο και πέμπτο κεφάλαιο), εξετάζει τις υπηρεσίες φροντίδας παιδιών προσχολικής και σχολικής ηλικίας στην Ελλάδα, υποστηρίζοντας πως αποτελούν βασικό εργαλείο προώθησης της γυναικείας εργασίας και της συμπληρώσεως οικογενειακής και εργασιακής ζωής. Όσον αφορά στα παιδιά προσχολικής ηλικίας, αυξάνονται οι δομές φροντίδας, διευρύνονται τα ωράρια λειτουργίας τους, αυξάνεται ο αριθμός των επωφελούμενων και τα τελευταία χρόνια το προσωπικό που εργάζεται σε αυτές. Παρόλα αυτά, η προσφυγή στην άτυπη φροντίδα, κυρίως στη βοήθεια παππούδων/γιαγιάδων, παραμένει η πρώτη επιλογή των οικογενειών με πολύ μικρά παιδιά. Κι αυτό γιατί οι εργαζόμενοι γονείς έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στα συγκεκριμένα πρόσωπα και θεωρούν ότι είναι καλύτερο για τα παιδιά, τα ωράρια και οι περιοδοι λειτουργίας

των βρεφονηπιακών και παιδικών σταθμών δεν καλύπτουν τα δικά τους εργασιακά ωράρια. Ο κοινωνικός χαρακτήρας των δημοσίων βρεφονηπιακών σταθμών αποτυπώνεται στην προτεραιότητα εγγραφής που δίνεται σε παιδιά ευπαθών και οικονομικά αδύναμων ομάδων. Κατά τη διάρκεια της παρατεταμένης οικονομικής κρίσης που ξεκίνησε το 2008, η χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ και η ενεργοποίηση των vouchers από το 2016-2017 αφενός εξασφάλισαν τη δωρεάν φοίτηση πολλών παιδιών από οικογένειες με χαμηλά και μεσαία εισοδήματα και αφετέρου ενίσχυσαν τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, η μεγάλη τομή γίνεται με τη θεσμοθέτηση (1997) των ολοήμερων νηπιαγωγείων και δημοτικών σχολείων χωρίς καμία οικονομική επιβάρυνση –εκτός από τη σίτιση για την οποία μεριμνούν οι γονείς. Αρχικά (1998) προβλεπόταν η ένταξη σε αυτά παιδιών των οποίων οι γονείς εργάζονται, το 2003 επεκτείνεται το δικαίωμα αυτό και σε παιδιά ανέργων και μετά το 2017 και σε μαθητές/τριες των οποίων οι γονείς ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες –χωρίς αποκλεισμούς με βάση την εθνικότητα. Όλα αυτά τα χρόνια, τα ολόημερα σχολεία αυξάνονται διαρκώς και επεκτείνονται πανελλαδικά, συμβάλλοντας στην από-εμπορευματοποίηση της φροντίδας, προωθώντας τη γυναικεία εργασία, αυξάνοντας τον ελεύθερο χρόνο των γυναικών και προσφέροντας στα παιδιά ισότιμη πρόσβαση στην πρόσθετη εκπαίδευση.

Όπως μας δείχνει η Εύη Χατζηβαρνάβα (κεφάλαιο έκτο), το πεδίο στο οποίο δεν έχει υπάρξει μεγάλη πρόοδος είναι αυτό της φροντίδας ηλικιωμένων και ατόμων με αναπηρία, η οποία επιτελείται ακόμη σε μεγάλο βαθμό τόσο από τα μέλη της οικογένειας –και κυρίως από τις γυναίκες– όσο και από αμειβόμενες φροντιστριες, στην πλειονότητά τους μετανάστριες. Οι βασικές δομές και οι υπηρεσίες που δημιουργούνται είναι τη δεκαετία του 1980 τα ΚΑΠΗ (Κέντρα Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων) για ηλικιωμένους που αυτοεξυπηρετούνται, το 1993 τα Κέντρα Δημέρευσης και Ημερήσιας Φροντίδας (ΚΔΗΦ) για τα άτομα με αναπηρία, το 1996 το Πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» για τα άτομα που δεν μπορούν να αυτοεξυπηρετηθούν και με προτεραιότητα σε όσα ζουν μόνα και έχουν χαμηλό εισόδημα, το 2001 τα ΚΗΦΗ (Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων), μια δομή ολοήμερης ημι-ιδρυματικής φροντίδας, και το 2013 το πρόγραμμα «Κατ' Οίκον Κοινωνική Φροντίδα» που στηρίζει πολίτες (ηλικιωμένοι, ΑμεΑ) με χαμηλά εισοδήματα, ανασφάλιστους. Η δημιουργία των ανοικτών δομών φροντίδας συνδέθηκε αρχικά με την κριτική απέναντι στις κλειστές δομές (ιδρυματοποίηση, υψηλό κόστος) και αργότερα με τις πολιτικές συμφίλιωσης. Το σύστημα φροντίδας ηλικιωμένων και ατόμων με αναπηρία, όμως, δεν διασφαλίζει την καθολική και ισότιμη πρόσβαση όλων, οι υπηρεσίες είναι άνισα γεωγραφικά κατανομημένες, με δυσκολία στην πρόσβαση, διαφορετική ποιότητα, με προβλήματα στη λειτουργία τους που οφείλονται στο ότι δεν αποτελούν μέρος της εθνικής κοινωνικής πολιτικής αλλά στηρίζονται κυρίως σε κοινοτικά προγράμματα. Σε αυτό το πλαίσιο, οι συγκεκριμένες δομές και υπηρεσίες δεν προώθησαν ούτε τη συμμετοχή των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία ούτε οδήγησαν στην υποχώρηση της κυρίαρχης άποψης πως η φροντίδα των ατόμων αυτών αποτελεί μέρος των υποχρεώσεων των μελών της οικογένειας και δη των γυναικών.

Στο εβδομο κεφάλαιο (Μαρία Καραμεσίνη) γίνεται μια αποτίμηση της πορείας των πολιτικών συμφίλιωσης στην Ελλάδα. Εξετάζονται οι επιπτώσεις τους στον μετασχηματισμό του συστήματος φροντίδας, στη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, στην αλλαγή του μοντέλου της οικογένειας, στη γεννητικότητα και στην ισότητα των φύλων. Η συγγραφέας υποστηρίζει πως από τη δεκαετία του 1980 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990 οι πολιτικές αυτές είναι **παθητικές** και μεροληπτικές υπέρ του δημοσίου τομέα. Δεν προώθησαν επί της ουσίας ούτε την ένταξη των εργαζόμενων γυναικών στην αγορά εργασίας (η ένταξη αυτή συνδέεται περισσότερο με το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών και τη στήριξη που είχαν από το οικογενειακό τους περιβάλλον)

ούτε τον ισότιμο έμφυλο καταμερισμό των οικιακών καθηκόντων. Οι πολιτικές γίνονται **ενεργητικές** στα τέλη της δεκαετίας του 1990 με την υιοθέτηση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση (ίσες ευκαιρίες για τα δύο φύλα). Η ενεργητική πολιτική της περιόδου 1998-2008 (γονικές άδειες, δομές φροντίδας παιδιών) επέδρασε θετικά στην επικράτηση του μοντέλου οικογένειας των δύο εργαζομένων-κουβαλιτών, στην αύξηση του ελεύθερου χρόνου των γονιών, στη δυνατότητα των ζευγαριών να αποκτήσουν τον επιθυμητό αριθμό παιδιών, αλλά και αυτές δεν προώθησαν την έμφυλη ισότητα στην εντός του οικιακού χώρου μη αμειβόμενη εργασία. Η μικρότερη πρόσδος καταγράφεται στο πεδίο του συστήματος φροντίδας των ηλικιωμένων και των ατόμων με αναπηρία, με αποτέλεσμα οι ανάγκες τους να συνεχίζουν να καλύπτονται κατά βάση από την οικογένεια – με τις γυναίκες να επιμύζονται το μεγαλύτερο βάρος– ή από αμειβόμενες φροντιστρίες.

Και ενώ μέχρι το 2008 η πολιτική συμπλήρωσης ήταν κυρίως ένα εργαλείο προώθησης της εργασίας, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης αποτέλεσε μια **αμυντική** οικογενειακή πολιτική. Βασικός στόχος ήταν να αποφευχθούν οι αρνητικές συνέπειες στη φροντίδα των παιδιών, και κυρίως η παιδική φτώχεια, που συνδέονταν με την ανεργία του ενός ή και των δύο γονέων και τη συνεχή μείωση των οικογενειακών εισοδημάτων. Εδώ, εντάσσεται η βελτίωση του θεσμικού πλαισίου για τις γονικές άδειες, η αύξηση του επιδόματος για το παιδί και η διεύρυνση των κριτηρίων χορήγησής του, τα προγράμματα στίσις παιδιών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης τα οποία ξεκίνησαν το 2016 και που το 2018-9 κάλυπταν περίπου 1.000 σχολεία. Αυτό που θεωρείται πως διέσωσε το σύστημα φροντίδας των παιδιών προσχολικής ηλικίας ήταν το πρόγραμμα ΕΣΠΑ «Εναρμόνιση Εργασιακής και Οικογενειακής Ζωής». Σε μια περίοδο που οι πόροι των Δήμων είχαν μειωθεί και οι αιτήσεις είχαν αυξηθεί, έκανε δυνατή τη δωρεάν συμμετοχή παιδιών από οικογένειες με χαμηλά και μεσαία εισοδήματα. Επιπλέον, το 2018 πραγματοποιήθηκε πρόγραμμα κρατικής αυτή τη φορά επιχορήγησης των Δήμων για την ίδρυση νέων βρεφονηπιακών σταθμών, για την επέκταση και βελτίωση των υπαρχόντων. Αυτή, όμως, η αμυντική οικογενειακή πολιτική άφρασε εκτός το σύστημα φροντίδας ηλικιωμένων και αναπήρων, με αποτέλεσμα, καθώς διαπιστώνεται στασιμότητα ακόμη και οπισθοδρόμηση σε αυτό το πεδίο, οι οικογένειες να επιμύζονται και πάλι τη στήριξη και τη φροντίδα των ατόμων αυτών.

Στο ένατο κεφάλαιο (Μαρία Καραμεσίνη και Μαρία Συμεωνάκη) γίνεται ανάλυση των στοιχείων της πρώτης Έρευνας Χρόνου (ΕΧΧ), που πραγματοποιήθηκε από την ΕΣΤΑΤ το έτος 2013-4, με την εστίαση να είναι στον έμφυλο καταμερισμό των οικιακών εργασιών. Αυτό που αναδείχθηκε είναι πως οι γυναίκες συνεχίζουν να αφιερώνουν περισσότερο χρόνο από ό,τι οι άνδρες στη διεκπεραίωση των οικιακών καθηκόντων κι αυτό ανεξάρτητα από την ύπαρξη παιδιών, από την εργασιακή τους κατάσταση και από το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Στις περιπτώσεις οικογενειών με ανήλικα παιδιά, αυξάνεται ο χρόνος που διαθέτουν και οι δύο γονείς, με τον χρόνο, όμως, που διαθέτουν οι γυναίκες να είναι και πάλι περισσότερος. Κάτι που προφανώς συνδέεται τόσο με τα ελλείμματα των πολιτικών συμπλήρωσης όσο και με τις κυρίαρχες αναλήψεις που θέλουν τις γυναίκες να είναι λόγω φύλου οι κατεχόμενες υπεύθυνες για τη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών.

Στο ένατο κεφάλαιο (Μαρία Καραμεσίνη και Εύη Χατζηβαρνάβα) καταγράφονται τα προβλήματα και γίνονται προτάσεις για μια ολοκληρωμένη και επιτυχή πολιτική συμπλήρωσης εργασιακής και οικογενειακής ζωής. Διαπιστώνεται πως μέχρι σήμερα, οι πολιτικές συμπλήρωσης δεν οδήγησαν ούτε στην επίτευξη του μοντέλου του ισότιμου διπλού κουβαλιτή, καθώς ακόμη εντοπίζονται έμφυλες ανισότητες στο πεδίο της αμειβόμενης εργασίας, ούτε στην επίτευξη του ισότιμου έμφυλου καταμερισμού των οικιακών καθηκόντων. Υποστηρίζεται, λοιπόν, πως μια ολοκληρωμένη πολιτική συμπλήρωσης χρειάζεται να περιλαμβάνει μέτρα που να προωθούν όχι μόνο την ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία αλλά και την ισότιμη συμμετοχή των ανδρών στα οικιακά

καθίκοντα. Όσο το τελευταίο δεν επιτυγχάνεται τόσο οι έμφυλες ανισότητες στην αγορά εργασίας θα παραμένουν, με τις γυναίκες όχι μόνο να επιβαρύνονται περισσότερο από το βάρος της διπλής ημέρας αλλά και συχνά να χρειάζεται να επιλέξουν ανάμεσα στην αμειβόμενη εργασία και στη μη αμειβόμενη φροντίδα του νοικοκυριού και των μελών του. Θα πρέπει, επίσης, τα εμπλεκόμενα μέρη να μπορούν να αντιληφθούν τα οφέλη της πολιτικής αυτής σε όλα τα επίπεδα και για όλους/es. Και για τις μητέρες (συμμετοχή στην αμειβόμενη εργασία) και για τους πατέρες (χρόνος με τα παιδιά τους) και για τους δύο γονείς (μείωση του άγχους που προκαλεί η πίεση του χρόνου) και για τα παιδιά (χρόνο και με τους δύο γονείς τους) και για τις επιχειρήσεις (μη απώλεια έμπειρου εργατικού δυναμικού και καλύτερη απόδοση των εργαζομένων) και για την κοινωνία (κάλυψη αναγκών οικονομίας, διευκόλυνση γονιμότητας). Τέλος, υπογραμμίζεται πως σε μια ολοκληρωμένη πολιτική συμφιλίωσης το σύστημα φροντίδας πρέπει να είναι ενιαίο, συνεκτικό, κατανοητό, υψηλής ποιότητας και οικονομικά προσαπτό σε όλους/ές.

Κλείνοντας, θα λέγαμε πως πρόκειται για ένα πολύ χρήσιμο και ενδιαφέρον βιβλίο, προϊόν μακρόχρονου ενσκόλησης των συγγραφέων με το ζήτημα των πολιτικών συμφιλίωσης εργασιακής και οικογενειακής ζωής στον ευρωπαϊκό χώρο και στην Ελλάδα. Συγκεντρώνει, συστηματοποιεί και εμπλουτίζει τις γνώσεις μας πάνω στο συγκεκριμένο θέμα, συμβάλλει τόσο στην κατανόηση των συνθηκών και των στοχεύσεων που σχετίζονται με την ανάπτυξη των πολιτικών αυτών μέσα στις δεκαετίες όσο και στην κριτική αποτίμησή τους, συνεισφέρει, μέσα από συγκεκριμένες προτάσεις, στη δυνατότητα σχεδιασμού και διαμόρφωσης ολοκληρωμένων πολιτικών συμφιλίωσης

Αθανασοπούλου Αγγελική,
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Αντώνης Καρβούνης, Διπλωματία Πόλεων και Εξευρωπαϊσμός της Τοπικής Αυτοδιοίκησης-Ο Διοικητικός Εκσυγχρονισμός και οι Προοπτικές της Ευρωπαϊκής Δικτύωσης των Ελληνικών Δήμων,

Αθήνα: Διόνικος, 2021

Πριν μερικά χρόνια, η Επιτροπή των Περιφερειών (ΕπΠ) είχε υποστηρίξει σε σχετική γνωμοδότησή της ότι «η σύγχρονη διπλωματία δεν εκφράζεται και δεν ασκείται πλέον μόνον από τις εθνικές κυβερνήσεις, αλλά, δεδομένης της ανάγκης για διάλογο, συνεργασία και συντονισμό για την επίτευξη των στόχων της ειρήνης, της δημοκρατίας και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε όλα τα επίπεδα, η σθενότερη συνεργασία μεταξύ εθνικών κυβερνήσεων και τοπικών και περιφερειακών αρχών είναι μια φυσική αλλά και απαραίτητη κατεύθυνση για μια πολυεπίπεδη και αποτελεσματικότερη προσέγγιση και στρατηγική» (2009/C120/01). Πράγματι, η διπλωματία πόλεων ως μια μορφή αποσυγκεντρωμένης διαχείρισης των διεθνών σχέσεων συναντάται σε ανεπίσημα δίκτυα επαφών μεταξύ πόλεων, σε διμερείς συμφωνίες με άλλες πόλεις (π.χ. αδελφοποιήσεις πόλεων), σε διεθνή φόρα, όπως η συμμετοχή αντιπροσωπειών των ΟΤΑ στην ΕπΠ και στο Κογκρέσο των Τοπικών και Περιφερειακών Αρχών του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς και σε διεθνείς οργανισμούς/δίκτυα που συστήνουν οι ίδιες οι πόλεις, με ή χωρίς την αιγίδα διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών, εντός ή εκτός χρηματοδοτικών προγραμμάτων, για την επίτευξη κοινών στόχων.

Σε αυτό το πλαίσιο, το πρόσφατα εκδοθέν βιβλίο του Αντώνη Καρβούνη με τίτλο *Διπλωματία Πόλεων και Εξευρωπαϊσμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης-Ο Διοικητικός Εκσυγχρονισμός και οι Προοπτικές της Ευρωπαϊκής Δικτύωσης των Ελληνικών Δήμων* (εκδ. ΔΙΟΝΙΚΟΣ), με δεδομένο το περιορισμένο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για τη διεθνή δράση της τοπικής αυτοδιοίκησης, καλύπτει χώρο ελλειμματικής ημεδαπής βιβλιογραφίας και το γεγονός αυτό προσαυξάνει την επιστημονική του αξία.

Εν προκειμένω, ο συγγραφέας, στέλεχος του Υπουργείου Εσωτερικών και επί σειρά ετών πρόεδρος της διυπουργικής επιτροπής για τις διεθνείς συνεργασίες των ΟΤΑ της χώρας, εξετάζει τη συμμετοχή των ελληνικών δήμων σε ευρωπαϊκά δίκτυα πόλεων, αξιοποιώντας το θεωρητικό πλαίσιο του εξευρωπαϊσμού και της παραδιπλωματίας. Ειδικότερα, σε αυτό το έργο εξετάζονται αποτελέσματα της συμμετοχής 114 ελληνικών δήμων σε ευρωπαϊκά δίκτυα πόλεων κατά την προγραμματική περίοδο 2007–2013.

Μέσα από την προσέγγιση της πολυρισματικής έννοιας του εξευρωπαϊσμού, το γενικότερο εμπειρικό συμπέρασμα της μελέτης που παρουσιάζει ο συγγραφέας, είναι ότι η συμμετοχή των ελληνικών δήμων σε ευρωπαϊκά δίκτυα πόλεων συνεπάγεται αλλαγές σε επίπεδο δομών, πολιτικών και διαδικασιών (διοικητικός εξευρωπαϊσμός), προώθησης τοπικών συμφερόντων και ταυτότητας της τοπικής αρχής (πολιτικός εξευρωπαϊσμός), συμμετοχής σε ευρωπαϊκά προγράμματα (χρηματοδοτικός εξευρωπαϊσμός), απόκτησης τεχνογνωσίας και επιμόρφωσης προσωπικού (γνωστικός εξευρωπαϊσμός), ενίσχυσης της ευρωπαϊκής συνείδησης και ταυτότητας (ιδεαλιστικός εξευρωπαϊσμός) και δημιουργίας ενός ευνοϊκού εσωτερικού περιβάλλοντος για οργανωσιακές αλλαγές και μακρόπνοες συνεργασίες (βιώσιμος εξευρωπαϊσμός).

Ωστόσο, τα ανωτέρω αποτελέσματα και οι μορφές εξευρωπαϊσμού επηρεάζονται, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, από το ενδογενές πλαίσιο νοοτροπιών, γραφειοκρατικών διαδικασιών, οργανωτικών και πολιτικών ελλειμμάτων και ενός δυσμενούς οικονομικού περιβάλλοντος, μετριάζοντας τη μεταρρυθμιστική δυναμική της ευρωπαϊκής δικτύωσης και θέτοντας σε αμφισβήτηση τις μεταρρυθμιστικές δυνατότητες των ελληνικών δήμων. Τα προβλήματα που προέκυψαν σχετίζονται με πολιτικές επιλογές, την δυσκολία έκφρασης ενός τεκνοκρατικού λόγου σε οργανικές μονάδες των δήμων, τα οργανωτικά ελλείμματα σε επίπεδο δομών και προσωπικού, τους περιορισμούς της γραφειοκρατίας, την απουσία διοικητικής συνέχειας και θεσμικής μνήμης και γενικά ένα πολιτισμικό πλαίσιο που δεν ανέχεται εύκολα τις αλλαγές.

Προς αυτή την κατεύθυνση, τα σελήχη της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης, οι μελετητές της δημόσιας διοίκησης της χώρας μας, και όχι μόνον, καλούνται να διαβάσουν την τελευταία ενότητα του βιβλίου, όπου προτείνονται βήματα για μια γόνιμη και μακρόχρονη συμμετοχή της τοπικής αυτοδιοίκησης σε ευρωπαϊκές δικτύωσει, όπου εισάγεται μια επιχειρησιακή κουλτούρα και μεταρρυθμιστική δυναμική στο πολιτικο-διοικητικό σύστημά μας και ένας κριτικός εξευρωπαϊσμός νοοτροπιών, δομών και λειτουργιών της ελληνικής τοπικής αυτοδιοίκησης.

Χριστόφορος Σκαμνάκης,
Πάντειο Πανεπιστήμιο